

Statybų tvarka NEPRIKLAUSOMOS Lietuvos metais

XX A. PR. LIETUVOJE GALIOJUSIOS STATYBOS
VALDYMO TVARKOS IR ĮSTATYMŲ APŽVALGA

MORTA BAUŽIENĖ

Lietuvos valstybė buvo atkurta po ilgo carinės okupacijos laikotarpio ir Pirmojo pasaulinio karo audrų, kurios ją labai nualino. Trūko įvairių sričių specialistų – gydytojų, mokytojų, inžinierių, architektų, kvalifikuotų statybininkų. Kartu su valstybės valdymo aparatu buvo kuriamas statybų valdymo įstaigų tinklas, keičiami Rusijos imperijos viešpatavimo laikotarpiu priimti statybos įstatymai, rengiamos naujos instrukcijos, rengiami ir skelbiami pavyzdiniai (tipiniai) mokyklų, kaimo trobesių projektai. Statybas kuruojančios įstaigos buvo steigiamos prie Vidaus reikalų ministerijos.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1919 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 144 buvo įsteigtas Technikos statomasis departamentas (TSD). Iš numatytų 6 TSD padalinių 1920 m. pradžioje veikė tik du: inžinieriaus Valerijono Verbickio vadovaujamas Statybos skyrius ir Statymo inspekcija, vadovaujama architekto Vladimiro Dubenecio. Vienas iš pirmųjų TSD žingsnių buvo Mokyklų projektavimo programos parengimas. Nespėjus suformuoti visų TSD skyrių, buvo įsteigta nauja Lietuvos statybomis besirūpinanti struktūra: 1921 m. sausio 15 d. Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas einantis Aleksandras Stulginskis pasirašė Lietuvos atstatymo komisariato (LAK) įsakymą. Komisariatui buvo iškeltas uždavinys planingai ir kultūringai atstatyti Lietuvos miestus ir kaimus. LAK atkuriamiems miestams ir kaimams privalėjo rengti racionalius planus, kurių kokybei užtikrinti buvo numatyta sukurti net Dailės komisiją. Komisariatui vadovavo Atstatymo taryba, kurią sudarė svarbiausių ministerijų atstovai. Tarybai vadovavo Atstatymo komisaras, kurio pavaduotojas buvo vyriausias statybos inspektorius. Nors pagal LAK įstatymą turėjo būti 10 skyrių, suformuoti tik trys, nes trūko lėšų ir specialistų. Pirmuoju atstatymo komisaru buvo paskirtas inžinierius Tomas Šulcas, komisariate dirbo 51 specialistas. Per pirmuosius darbo metus LAK parengė keletą instrukcijų: „Atstatymo komisijų veikimo“, „Valstybinių namų priežiūros“, „Laikinių sta-

tybos taisyklių“. LAK veikla labai suaktyvėjo po to, kai 1922 m. sausio mėnesį atstatymo komisaru tapo inžinierius Antanas Macijauskas (1874–1950), dailininko-architekto pareigas ėjo prof. Mykolas Songaila, o inžinieriaus – architektas Vladimiras Dubeneckis.

Naujoji LAK vadovybė inicijavo leidinio „Statybos menas ir technika“ leidimą. Jo paantraštė skelbė, kad tai yra „mėnesinis leidinys Lietuvos statybai“. Mėnesiniu jis netapo (1922–1923 m. išėjo 5 numeriai). Pirmojo numerio žangoje laikinasis atstatymo komisaras Adolfas Kellermileris spaudinio misiją apibūdino taip: „sueiti į kontaktą su tauta, pateikti žinių statybos srity, [...] atgaivinti Lietuvos statybos stilių“. Jame buvo spausdinami LAK priimami dokumentai (instrukcijos ir nurodymai apskričių ir miestų technikams), komisariato organizuojamų kursų programos, pavyzdiniai pradiniai mokyklų, skirtingo dydžio ūkininkų sodybų projektai. Buvo publikuojami ir išsamūs straipsniai statybų klausimais: apie šiaudymolio stogo įrengimą, smėlio panaudojimą ir kt. 1922 m. balandžio mėnesį LAK išleido aplinkrašį Nr. 1398, kuriuo uždraudė „visokių maldos namų statybą iš medžio“. Tuo buvo siekiama apsaugoti miškus nuo iškirtimo ir miestelių centrus nuo gaisrų. Kai šis leidinys nustojo gyvuoti, architektūros ir statybos klausimais rašė trys leidiniai: 1923 m. pradėtas spausdinti mėnesinis žurnalas „Savivaldybė“, nuo 1924 m. – Technikos fakulteto leista „Technika“, nuo 1929 m. inžinierių-architektų organizacijos leidinys „Technika ir ūkis“. Juose buvo spausdinami būsimų pastatų projektai, naujai pastatytų objektų nuotraukos, dalykiniai straipsniai statybų klausimais.

Priėmus Žemės reformos įstatymą (1922), kuriuo vadovaujantis prie miestų prijungti anksčiau dvarams priklausę žemės plotai, daug dėmesio reikėjo skirti miestų ir miestelių ribų nustatymo ir išplėtimo projektams. Tada buvo sudaryta „Pagrindinė miestų planų programa“. 1925 m. birželio 4 d. LAK buvo pertvarkytas į Statybos inspekciją. Atstatymo komisaras tapo Vyriausiuoju statybos inspektoriumi, o Atstatymo taryba – Statybos taryba. Statybos inspekcijai iki 1930 m. vadovavo A. Macijauskas, o nuo 1931 m. iki įstaigos panaikinimo 1940 m. – statybos inžinierius Antanas Novickis (1894–1972).

Apskirtyse buvo sudarytos trijų specialistų Statybos komisijos. Be apskrities valdybos pirmininko, gydytojo, į jas ėjo ir apskrities technikai, kuriuos Statybos inspekcijos teikimu skirdavo Vidaus reikalų ministras. Iš pradžių šias pareigas dažniausiai užimdavo vidurinį techninį išsilavinimą turintys specialistai. Telšių apskrities techniku 1921 m. liepos mėnesį buvo paskirtas kelių technikas Z. Kaulakis. Visi naujų statybų ar rekonstrukcijų projektai apskričių Statybos komisijų teikimu turėjo būti tvirtinami LAK, o nuo 1925 m. – Statybos inspekcijoje. Ne visada tų taisyklių laikytasi. 1921 m. pradžioje Švietimo ministras laišku buvo informuotas apie tai, kad Telšių apskrityje (Lieplaukėje, Medingėnuose, Ubiškėje) mokyklos statomos neturint tinkamai patvirtintų projektų. Vėliau projektų tvirtinimo mechanizmas buvo sureguliuotas. Apskričių technikai kas antrą mėnesį turėjo apsikalnytį Atstatymo komisariate, kur referuodavo apie vykstančias statybas, derindavo projektus. Nuo 1930 m. apskričių technikų pareigas perėmė apskrities inžinieriai, kurie jau privalėjo būti aukštesnius mokslus baigę specialistai – architektai arba statybos inžinieriai.

Lietuvoje nuo 1832 m. nebuvo jokios aukštosios mokyklos, todėl labai trūko aukštos kvalifikacijos specialistų. 1920 m. pradžioje Kaune įsisteigus Aukštesnysis kursas, susiformavo vietinės kilmės specialistų būrys, kuris sudarė ir 1922 m. vasario 16 d. įsteigto

Kauno universiteto dėstytojų branduolį. Universiteto kvietimu į Lietuvą sugrįžo daug Rusijoje dirbusių aukštos kvalifikacijos darbuotojų – architektų, inžinierių, konstruktorių, studijavusių Rusijos, Rygos aukštosiose mokyklose. Nuo 1922 m. Lietuvos universiteto Technikos fakultete buvo rengiami statybos inžinieriai, kurių dalis specializavosi architektūros srityje. Be to, baigę gimnazijas, jaunuoliai architektų išsilavinimo siekė Europos aukštosiose mokyklose. Todėl antrąjį nepriklausomybės dešimtmetį jaunų, gabių architektų jau buvo ne tik Laikinojoje sostinėje, bet ir apskrityse. Čia, provincijoje, jie dažniausiai dirbo inžinieriais, projektavo geros architektūros pastatus. Garsiausi Kauno architektai – Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Karolis Reisonas, Mykolas Songaila, Edmundas Frykas ir kiti – projektavo mokyklas, ligonines, geležinkelio stotis, bankus, šaulių būstines atokiausiuose miesteliuose.

Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. galiojo Rusijoje 1868 m. išleistas Statybos įstatymas. Jame nuolat buvo keičiami, tobulinami atskiri straipsniai, tačiau naujas Statybos įstatymas, kurio projektas vis buvo svarstomas inžinierių-architektų organizacijoje sudarytose komisijose, iki Antrojo pasaulinio karo pradžios taip ir nebuvo priimtas. Buvo pakeisti kai kurie 1868 m. įstatymo straipsniai, pagal kurių naują redakciją buvo galima neatlygintinai nugriauti susidėvėjusius ir jau gyventi netinkamus statinius, paimti nedidelį procentą žemės gatvėms, aikštėms sutvarkyti. Tai sudarė galimybę išvalyti miestelius nuo griuvenų, sutvarkyti gatves. 1931 m. gegužės 2 d. buvo priimtas Savivaldybių įstatymas. Jis suteikė daug teisių savivaldybėms: leido planuoti miestų pramonės rajonus, mūro kvartalus, kuriuose draudžiama medinė statyba, projektuoti, tiesti miestų gatves, statyti tiltus ir kt. Tuo laiku Lietuvoje miestų tvarkymui trūko esamos būklės planų, o jiems sudaryti – specialistų (matininkų).

1938 m. liepos 5 d. buvo išleistas Miestų žemės tvarkymo įstatymas. Būdamas toli nuo Lietuvos, 1948 m. architektas Kazys Krikščiukaitis šį įstatymą įvertino kaip labai pažangų. Įstatymas apribojo savininkų teises miestų tvarkymo labui: leido žemių pertvarkymą vykdyti neatsiklausiant savininkų, jeigu miesto žemės plotai tvarkomi pagal su Statybos inspekcija ar savivaldybe suderintus planus; daug mažų vieno savininko sklypų sujungti į vieną didelį, tinkamą statyboms – perkelti sklypus netgi prievartos būdu; leido žemės tvarkymui paimti iš savininko nemokamai iki 30 proc. žemės. Žemės tvarkymas pagal šį įstatymą privalėjo būti suderintas su esamu ar numatomu miesto ar sklypo užstatymo planu; šiuos projektus leista sudaryti tik atitinkamą išsilavinimą turintiems specialistams – architektams, statybos ir geodezijos inžinieriams, matininkams ir statybos technikams.

Kaimo statybas reglamentuojantis įstatymas buvo priimtas 1939 m. birželio 5 d. Tais pačiais metais Lietuvos Vyriausybė priėmė „Mūrinės Lietuvos ugdymo planą“, kuriame buvo numatytos statybinių medžiagų pramonės plėtojimo perspektyvos.

Lietuva tuo laiku tebebuvo medinė – 1937 m. mūriniai pastatai sudarė tik 6 proc. visų trobesių, nors miestuose tais metais jau buvo statoma 38 proc. mūrinių namų.

Per trumpą nepriklausomybės laikotarpį Lietuva miestų tvarkymo, statybų projektavimo ir techninių naujovių taikymo srityje stipriai pažengė į priekį. Kai įstatyminė bazė jau buvo baigiama pertvarkyti, priimtos programos įgavo pagreitį, priartėjo 1940-ieji metai, prasidėjo ilgas Lietuvos okupacijos laikotarpis. Jo metu visi nepriklausomos Lietuvos valstybės pasiekimai buvo nutylimi, ignoruojami, vertinami neigiamai.



Žemaičių Kalvarijos bazilika ir miestelio centras



Telšių miesto Respublikos gatvė. 2005 m. Danutės Mukienės nuotraukos